

Adelcrantzska palatsets huvudlänga mot gården. Byggnaden, som uppfördes 1756–60, ansluter i fasadens utformning till den äldre byggnad mot Karduansmakargatan som kom att bilda en flygel i den utbyggda anläggningen.

Bilden t.h. från 1920-talet.

Ett palats i

I hjärtat av kvarteret Björnen, mitt bland regeringskansliets moderna kontorskomplex, finns ett bevarat, och för de flesta okänt 1700-talspalats.

I dag finns finansdepartementet i de rum som en gång var bostad för arkitekten och överintendenten Carl Fredrik Adelcrantz.

Det är inte så mycket av det gamla Klara som finns kvar, men i kvarteret Björnen vid Drottninggatan har två hus från stadsdelens glanstid under 16- och 1700-talen bevarats.

Lördagen den 8 juni 1751 lades stora delar av Klara i aska. Branden började i färgeriet Blå Handen vid Mäster Samuels gränd, och snart stod hela området längs Klara sjö från Norrström till Apelbergsgatan i lågor.

Kvarteret Björnen, eller Björn som det kallades tidigare, var ett av de kvarter som härjades av den våldsamma eldsvådan.

Kvarteret skapades ursprungligen vid den stora stadsplaneregleringen på Norrmalm under 1630-, 40- och 50-talen. Det bebyggdes under 1600-talet och då skapades i mitten av kvarteret en stor tomt, benämnd Björn 3 och 9, som sträckte sig från Karduansmakargatan till Lilla Vattugatan (nuvarande Herkulesgatan). På denna tomt uppfördes under 1600-talets andra hälft, dock senast 1679, ett litet stenhus vid Karduansmakargatan. Det gestaltades i den för tiden karakteristiska holländska klassicismen, som bland annat karaktäriseras av fasader dekorerade i ko-

lossalordning – med kolonner eller pilastrar som sträcker sig genom mer än en våning. Fastigheten i övrigt var bebyggd med enklare trähus.

Adelcrantzska palatset

Efter Klarabranden köpte vicepresidenten i Kammarrevisionen friherre Gustaf Samuel Ruuth år 1753 den avbrända fastigheten Björnen 3 och 9, där bara murarna till stenhuset vid Karduansmakargatan stod kvar. Han gav sin svåger arkitekten Carl Fredrik Adelcrantz i uppdrag att bygga om det brandskadade huset. Adelcrantz behöll 1600-talsfasaden mot Karduansmakargatan med sin kolossalordning, men höjde huset med en våning och försåg det med ett högt brutet tak. Tidigare hade huset sannolikt ett högt, spetsigt, valmat tak. Portalen fick också en helt ny klassicistisk omfattning. I huset inreddes två bostadssviter om vardera sex rum på våningarna en respektive två trappor. Lägenheterna, som hade i det närmaste identiska planlösningar, var sannolikt avsedda för Ruuth och Adelcrantz själva. På bottenvåningen fanns kök och bostäder för tjänstefolk.

Redan 1755 transporterade emellertid Ruuth besittningsrätten till Adelcrantz eftersom han inte rädde med sina ekonomiska åtaganden.

kvarteret Björnen

Detta rum, på våning en trappa i gårdsbyggnaden, var under Vattenfalls tid generaldirektörens tjänsterum. De målade väggtapeterna flyttades hit under restaureringen 1928–29 från ett rum på samma plan i Karduansmakargatshuset.

Åren 1756–60 uppförde Adelcrantz inne på gården en helt ny byggnad och samtidigt förlängdes huset vid Karduansmakargatan mot öster med två fönsteraxlar. Gårdsbyggnaden, som utgör det egentliga huvudpartiet i anläggningen, uppfördes i tre våningar med samma takhöjd och takform som huset vid Karduansmakargatan, som skulle bilda en flygel till det nya huset. Huvudfasadens framspringande mittparti indelades med pilastrar, som går genom de båda nedre våningarna. Över mittpartiet utformades vindsvåningen som en attika. Kolossalordningen, eller överhuvudtaget pelare eller pilastrar, var normalt inget som kom till användning för rokokotidens privatpalats, där tunna lisener eller rustiktedjor var den enda vertikala indelning som tolererades. I det här fallet har säkert det äldre husets fasadutformning haft en viss betydelse, men det är också troligt att Adelcrantz under sin franska resa 1754 kommit i kontakt med den nya klassicismen i Frankrike, som använde sig av kolonn- och pilastermotiv. Klassicismen blev ju så småningom också Adelcrantz främsta formspråk.

På var och en av de tre våningarna i huset fanns åtta rum. Samtidigt med huvudbyggnaden uppfördes på tomtens östra del två stycken fristående, två våningar höga flyglar utmed Karduansmakargatan respektive Herkulesgatan. Tillsammans med Karduansmakargatshuset och ytterligare en flygel i nordväst skulle de ge anläggningen den H-formade plan som under barocken var den främsta planformen för herremannens bostad. Inkörsporten från Karduansmakargatan, som band ihop flygeln med huvudbyggnaden, tillkom vid samma tillfälle, liksom en likadan vid Herkulesgatan.

Huvudbyggnaden avbröts abrupt vid mittrisalitens norra ände fastän den egentliga avsikten naturligtvis var att den skulle fortsätta fram till Herkulesgatan och tillsammans med flyglarna bilda den ovannämnda symmetriska anläggningen.

Hyreshus med lägenheter

Även om huset till det yttre ser ut som ett 'hôtel particulier' var det aldrig tänkt som ett privatpalats i egentlig mening utan var redan från början in-

delat i lägenheter, som ursprungligen tycks ha bebotts av anförvanter till Ruuth och Adelcrantz. Senare blev palatset i princip ett vanligt hyreshus, där hyresgästerna först tillhörde aristokratin, för att så småningom rekryteras allt längre ned på samhällsstegen.

I en del av bottenvåningen i de sammanbyggda husen inredde Adelcrantz sin egen privatbostad, bestående av sal, förmak, sängkammare och två mindre rum. Entrén och salen placerades i det gamla huset vid Karduansmakargatan.

Till höger i entrén leder en portal, som kröns av symboler för arkitektens verksamhet, in till salen – också kallad Adelcrantz ritkontor – som skapades genom att slå samman två mindre rum i det äldre huset. Inredningen med sin helboasering återställdes i ursprungligt skick 1928–29. Från detta rum når man förmaket, som är en av de förnämsta rokokointeriörer som finns i landet. Den rika inredningen i Adelcrantz förmak flyttades i början av 1900-talet till Nordiska museet, men finns nu åter på sin ursprungliga plats. Innanför förmaket ligger den forna sängkammaren som har bevarat alkoven och det deko-

rerade taket. Med all sannolikhet var det hantverkare från slottsbygget som utförde de förnämliga inredningarna i Adelcrantz våning, som nu används till sammanträdesrum.

Även husets övriga delar fick påkostade inredningar i den rådande rokokostilen. Några av dessa är ännu bevarade, exempelvis Vattenfallsstyrelsens forna generaldirektörsrum en trappa upp i huset.

Arkitekten och inredaren Jean Eric Rehn (1717–93) uppger i sin förteckning över utförda arbeten att han i «herr Baron Ruths hus vid Drottninggatan ... det samma inrett och dekorerat alla rummen.» Detta påstående får man sannolikt ta med en nypa salt. Det är mycket möjligt att Rehn har medverkat vid inredningsarbetena – han och Adelcrantz samarbetade exempelvis på Kina slott – men att Adelcrantz skulle lämnat någon annan fria händer

att inreda den egna våningen och det egna huset verkar mindre troligt.

Skaparen av Kina slott

Carl Fredrik Adelcrantz var en av det svenska 1700-talets mest lysande konstnärsgestalter. Under sin långa levnad nådde han de högsta poster och ärebetygelser, men fick också uppleva de djupaste ekonomiska bekymmer.

Några av de allra främsta byggnadsverken från frihetstiden och Gustav III:s dagar är skapelser av hans hand, exempelvis Kina slott, Drottningholms slottsteater, Adolf Fredriks kyrka och Gustav III:s operahus vid Gustaf Adolfs Torg.

Carl Fredrik Adelcrantz föddes i Stockholm den 30 januari 1716 som andre son till slotts- och stadsarkitekten Göran Josua Adelcrantz och hans hustru Anna Maria Köhnman. År 1739 gav han sig ut på en fyraårig studieresa

och medan denna ännu pågick utnämndes han 1741 till konduktör vid slottsbyggnaden i Stockholm. Tillbaka i Stockholm 1743 tillträdde han sin befattning som biträde åt slottsarkitekten Carl Hårleman. Samtidigt tjänstgjorde han som hovjunkare hos kronprinsparet Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika, något som skulle få den allra största betydelse på grund av den nära relation som uppstod mellan arkitekten och det blivande kungaparet. Ett resultat av vänskapen var Drottningholmsteatern, ett annat Kina slott. Efter Carl Hårlemans död 1753 blev Adelcrantz den verkliga ledaren av inredningsarbetena på slottet. Han fick titeln överintendent 1757, men först tio år senare blev han ensam om ämbetet, sedan den 'verkliga' överintendenten Carl Johan Cronstedt frånträtt sin befattning. Adelcrantz blev även Gustav III:s främste arkitekt tills kungens smak föränd-

Före detta sovrum med rokokoinredning på våning två trappor i Karduanmakargatshuset. Rummet restaurerades av Vattenfall 1928–29.

Överst t.h. Adelcrantz förmak på bottenvåningen i Karduanmakargatshuset har en av landets finaste rokokoinredningar. Inredningen fanns länge i Nordiska museet, men är nu åter på sin rätta plats.

Nederst t.v. Spegelöverstycke i Adelcrantz förmak.

Nederst t.h. Överstycke till entrén till Adelcrantz våning, i förstugan i Karduanmakargatshuset, med symboler för arkitektyrket.

T.v. 1600-talshuset mot Karduansmakargatan byggdes på med en våning efter branden 1751. Foto från 1920-talet.

T.h. Den legendariska restaurang Gästis som 1929 flyttade in i hörnhuset Herkulesgatan/Klara Södra Kyrkogata.

Under: Kontorsmiljö från Kungliga Vattenfallsstyrelsen 1943.

rades i nyantik riktning i och med den italienska resan 1783–84.

Adelcrantz sista år förmörkades av en allt bedrövligare ekonomi, vilket bland annat berodde på att han ådragit sig stora skulder för att slutföra Drottningholmsteatern och för att ur egen ficka ha avlönat Överintendentsämbetets personal.

På grund av sin dåliga ekonomi måste Adelcrantz 1785 sälja huset i kvarteret Björnen till generalmajoren Pontus de la Gardie, och när han avled den 1 mars 1796 hade han även tvingats att lämna ifrån sig sitt sommarställe Trångsund.

Förändringens vindar

Efter de la Gardie avlöste några ägare varandra till dess egendomen år 1844 övertogs av hovmarskalken friherre C. R. Rudbeck.

Hovmarskalken uppförde åren 1849–51 ett tre våningar högt hyreshus utmed tomtens hela längd mot Herkulesgatan. Huset stod kvar till rivningarna 1977.

Under Rudbecks tid kunde fastigheten fortfarande visa upp flera förnä-

ma hyresgäster, men mot slutet av 1800-talet flydde de högre klasserna Norrmalm till förmån för det nybyggda Östermalm, och Klara proletariseras. Därmed började bostadshusen i kvarteret Björnen att förfalla eller konverteras.

Fastigheterna nummer 1, 2 samt 3 och 9 övertogs 1918 av Kungl. Vattenfallsstyrelsen, men husen var i ett sådant skick att de först efter en ombyggnad och restaurering åren 1928–29 kunde tas i besittning av verket. Järngrinden i portalen vid Karduansmakargatan är ett minne från Vattenfalls tid och är dekorerad med symboler för verket – en kunglig krona, myndighetens spegelmonogram, blixtar, vågor och sjöhästar. Det var arkitekten Erik Hahr (1869–1944) som var ansvarig för ombyggnaden.

Hahr var åren 1909–35 stadsarkitekt i Västerås och svarade under de åren i stort sett för alla nybyggnader i staden. Han var sedan 1914 också Vattenfallsstyrelsens arkitekt och ritade i den egenskapen flera kraftverk, men Hahr var också en framstående restaureeringsarkitekt, vilket kom väl till pass

för arbetena i kvarteret Björnen.

Husen på fastigheten hade ju farit illa under decennierna före Vattenfalls övertagande, men vid restaureringen lyckades man återställa några av 1700-talsrummen i det Adelcrantzska palatset, samtidigt som man gav en del andra rum en ny inredning i 1700-talsanda. År 1935 blev palatset statligt byggnadsminne.

Tyrolare och morianer

På tomten nummer 1 byggdes 1935–36 ett helt nytt kontorshus efter ritningar av Erik Hahr. Det ersatte ett hus som börjat byggas 1751 av slottsbyggmästaren Klas Eliander och fullbordats 1767 av kammarrådet Lars Silfverstolpe.

Hörnhuset Herkulesgatan och Klara Södra Kyrkogata – Björnen 2 – ingick också i den ursprungliga ombyggnaden för Vattenfall 1928–29. Det uppfördes 1882–83 av parfymfabrikanten A. G. Wirén, som hade sin fabrik och huvudbutik här. Till Wiréns forna butik på bottenvåningen flyttade 1929 restaurang Gästis, som under senare år var mer känd under namnet S:ta Clara. Det var ett mäktigt populärt ställe som

serverade österrikisk och bayersk mat till ackompanjemang av ölsejdlars klang och lämplig musik. Timmarna efter lunch var här ett lugn som möjligtvis bara stördes av ljudet av gårdsrättornas tassande steg och släpande svansar, men fram emot kvällningen bröt infernot lös när det Stockholm som suktade efter Tyrolen luftade sina känslor.

Åren 1937–43 övertog Vattenfall även resten av kvarteret Björnen. När Vattenfall flyttade till Räcksta 1962 övertogs fastigheterna av Byggnadsstyrelsen och uppläts till länsstyrelsen, som flyttade in på hösten samma år.

Hörnhuset Drottninggatan/Karduansmakargatan – Björnen 8, 10 – var uppfört före 1652 men om- och tillbyggt flera gånger. Här låg apoteket Morianen, grundat 1670 och som flyttat hit 1922. Under en period hade det heder och värdighet av Kongl. Hof- och Amiralitetsapotek. Över ingångsdörren vakade en svart man beväpnad med båge och pil – en morian. Apoteket upphörde 1972 och följande sommar övertogs lokalerna av ett tidsfenomen – bokcaféet Morianen som var

specialiserat på politiskt radikal litteratur. Caféet stannade kvar tills huset revs 1977.

Hörnet Drottninggatan/Herkulesgatan – Björnen 13 – var likaledes ursprungligen byggt före 1652 och om- och tillbyggt vid ett flertal tillfällen.

Bebyggelsen i kvarteret Björnen revs 1977 och endast de båda palatsen vid Karduanmakargatan behölls. I övrigt uppfördes nya byggnader efter ritningar av Ahlgren Olsson Silow Arkitektkontor, och åren 1981–82 flyttade arbetsmarknads-, finans- och jordbruksdepartementen till det ombyggda kvarteret. I dag finns finansdepartementet och regeringskansliets förvalt-

ningskontor i kvarteret. Adelcrantzska palatset disponeras av finansens ensamt och under 1990-talet har huset efter hand ånyo renoverats.

I samband med schaktningsarbeten 1978 gjorde Stadsmuseet en arkeologisk undersökning av en del av palatsets gård och då fann man resterna av en brygga och en mängd keramik från slutet av 1500-talet och början av 1600-talet. Här hade tydligen legat en keramisk verkstad innan stadsdelen började omregleras efter en rutnätsplan på 1630-talet. ■

*Staffan Nilsson;
fil.dr, byggnadsantikvarie*

Adelcrantzska palatset stod ensamt kvar i det rivna kvarteret 1977.